

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД»
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
Кафедра _____

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: **«КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС»**
за темою: **«КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО**
НЕПОВНОЛІТНІХ»

Студента (ки): Шульги О.С.
курсу: III
групи: ТУКВ-4-23-Б1ПрД(3.6зс)
Спеціальність: 262 Правоохоронна
діяльність
Керівник: ст. викладач
Бур'янова О.О.

Оцінка: _____
Національна шкала _____
Кількість балів: _____ ECTS _____

Члени комісії	_____	_____
	(підпис)	(прізвище та ініціали)
	_____	_____
	(підпис)	(прізвище та ініціали)
	_____	_____
	(підпис)	(прізвище та ініціали)

м. Київ 2026

Зміст

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Концептуальні засади кримінального провадження щодо неповнолітніх	6
1.1. Міжнародні стандарти та принципи правосуддя щодо дітей (ювенальна юстиція).....	6
1.2. Специфіка предмета доказування у справах про правопорушення неповнолітніх.....	8
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ	12
2.1. Процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного та його законних представників.....	12
2.2. Забезпечення права на захист: обов’язкова участь адвоката, педагога та психолога.....	15
2.3. Специфіка проведення окремих слідчих дій за участю дитини.....	18
2.4. Запобіжні заходи щодо неповнолітніх: пріоритет виховного впливу	20
РОЗДІЛ 3. СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ТА ЗАКІНЧЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ.....	24
3.1. Особливості судового розгляду та постановлення вироку.....	24
3.2. Застосування примусових заходів виховного характеру	26
ВИСНОВКИ	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	33

ВСТУП

Актуальність дослідження кримінального провадження щодо неповнолітніх обумовлена необхідністю забезпечення прав дітей у процесі реалізації кримінальної юстиції, дотримання принципів гуманності та пропорційності покарання, а також міжнародних зобов'язань України у сфері прав дитини. В умовах глобалізації та інтеграції в європейські правові системи українська ювенальна юстиція потребує системного наукового осмислення, що включає як міжнародні стандарти, так і національне законодавство, судову практику та соціально-педагогічні аспекти.

Міжнародні стандарти ювенальної юстиції формують базу для організації кримінального провадження щодо неповнолітніх. Серед них особливе значення мають Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права дитини, Мінімальні стандартні правила ООН щодо правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила), Ер-Рядські керівні принципи та рекомендації Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини. Ці документи закріплюють принципи відновного та виховного характеру кримінальної відповідальності неповнолітніх, визначають стандарти поведіння під час досудового розслідування та судового розгляду, а також підкреслюють необхідність забезпечення участі батьків або законних представників, адвокатів та спеціалістів у галузі психології та соціальної роботи. Вони орієнтовані на мінімізацію шкідливого впливу кримінального процесу на психофізичний розвиток дитини та сприяють інтеграції принципів правосуддя у виховну функцію суспільства.

Національне законодавство України включає Конституцію, Кримінальний кодекс та Кримінальний процесуальний кодекс, а також спеціальні акти щодо охорони дитинства та захисту прав неповнолітніх у сфері юстиції. Сучасні нормативні акти визначають правовий статус неповнолітніх підозрюваних, порядок досудового розслідування, строки та умови затримання, запобіжні заходи та організаційні гарантії захисту прав дітей. Особлива увага надається забезпеченню принципу пропорційності та співвідношенню між суворістю заходів процесуального примусу та виховними завданнями кримінальної юстиції.

Важливим аспектом кримінального провадження щодо неповнолітніх є специфіка предмета доказування. На відміну від дорослих правопорушників, докази у справах щодо дітей мають відображати умови їх життя, виховання та вплив дорослих осіб, а також враховувати психологічні, соціальні та педагогічні фактори, що можуть сприяти або стримувати кримінальну поведінку. Це накладає особливі вимоги на слідчі дії, тактику допиту, організацію спеціалізованих приміщень («зелені кімнати») та участь у процесі психологів, педагогів і законних представників.

Досудове розслідування у справах неповнолітніх відрізняється від загальних процедур кримінального процесу, оскільки передбачає обов'язкове забезпечення прав на захист, обмеження строків проведення слідчих дій, а також особливу увагу до збереження психоемоційного стану дитини. Запобіжні заходи спрямовані не на покарання, а на виховний вплив та соціальну адаптацію, що включає передачу під нагляд батьків, нагляд органів опіки або застосування тимчасових обмежень пересування з мінімізацією примусових заходів. Пріоритет виховного підходу визначає специфіку кримінальної відповідальності неповнолітніх, відокремлюючи її від суворих санкцій, що застосовуються до дорослих правопорушників.

Судовий розгляд у справах неповнолітніх забезпечує конфіденційність процесу, проведення закритих засідань та врахування психологічних особливостей підлітків. Під час постановлення вироку суди керуються принципами відновного правосуддя та застосовують примусові заходи виховного характеру, включаючи направлення до спеціалізованих закладів, навчально-виховних установ або медіаційні процедури. В Україні активно впроваджується практика відновного правосуддя, що передбачає участь потерпілого та підлітка у процесі відновлення соціальної справедливості та реінтеграції дитини у суспільство.

Метою дослідження є комплексне аналізування концептуальних та практичних засад кримінального провадження щодо неповнолітніх в Україні, визначення специфіки досудового розслідування, особливостей судового розгляду та застосування запобіжних заходів із врахуванням міжнародних стандартів. Досягнення цієї мети потребує розв'язання низки завдань: вивчення

міжнародних та національних нормативно-правових актів у сфері ювенальної юстиції; визначення специфіки предмета доказування та участі законних представників; аналіз методів захисту прав неповнолітніх у досудовому розслідуванні; дослідження практики застосування запобіжних та виховних заходів; оцінка перспектив розвитку відновного правосуддя в українській системі.

Об'єктом дослідження є кримінальне провадження щодо неповнолітніх як особлива галузь кримінального процесу. Предметом дослідження виступають принципи, методи та організаційні механізми реалізації кримінальної юстиції у справах неповнолітніх, включаючи специфіку досудового розслідування, процесуальні гарантії та заходи виховного впливу.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному узагальненні міжнародних стандартів, національного законодавства та практичних аспектів кримінального провадження щодо неповнолітніх, включаючи сучасні тенденції впровадження відновного правосуддя та психологічних інструментів взаємодії зі свідками та підозрюваними дітьми. Практичне значення дослідження полягає у формуванні рекомендацій щодо вдосконалення процедур досудового розслідування, застосування запобіжних заходів та підвищення ефективності судового розгляду у справах неповнолітніх.

Структура курсової роботи визначена логікою дослідження: у Розділі 1 висвітлюються концептуальні засади кримінального провадження щодо неповнолітніх, міжнародні стандарти та специфіка предмета доказування; Розділ 2 присвячений особливостям досудового розслідування, статусу неповнолітніх та їх законних представників, забезпеченню права на захист та специфіці проведення слідчих дій; Розділ 3 охоплює судовий розгляд, застосування примусових та виховних заходів та перспективи впровадження відновного правосуддя.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

1.1. Міжнародні стандарти та принципи правосуддя щодо дітей (ювенальна юстиція)

Система кримінального провадження щодо неповнолітніх, або ювенальна юстиція, розвивається на основі міжнародних стандартів і принципів, що забезпечують спеціальний підхід до дітей, які потрапили у сферу кримінальної відповідальності. В основу цих принципів покладено повагу до гідності дитини, її права на захист, соціальну адаптацію та реабілітацію. Україна закріпила ці стандарти через Конвенцію ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, Мінімальні стандартні правила ООН щодо правосуддя для неповнолітніх («Пекінські правила»), Ер-Ріядські керівні принципи та рекомендації Ради Європи щодо ювенальної юстиції [1–6].

Конвенція ООН про права дитини закріплює право дітей на особливий правовий захист у всіх сферах, включаючи кримінальну відповідальність. Стаття 40 Конвенції встановлює, що держави повинні забезпечити спеціалізовані процедури кримінального провадження для неповнолітніх, орієнтовані на гуманність, реабілітацію та соціальну інтеграцію [1]. Водночас вона підкреслює необхідність участі законних представників, адвокатів, психологів та інших фахівців для гарантування прав дитини та ефективного захисту її інтересів у процесі [18, с. 382–383].

Мінімальні стандартні правила ООН («Пекінські правила») детально визначають організаційні та процесуальні вимоги до системи ювенальної юстиції. Їх ключові положення передбачають мінімізацію часу утримання неповнолітніх у примусових закладах, застосування альтернативних виховних заходів та пріоритетність реабілітації перед каральними діями [2; 16, с. 1–5]. Правила підкреслюють, що дитина не повинна стати об'єктом надмірних обмежень її свободи, а процесові дії мають проводитися з дотриманням вікових, психологічних і соціальних особливостей підозрюваного [16, с. 3].

Ер-Ріядські керівні принципи розширюють підхід до превентивних і реабілітаційних заходів, зокрема наголошують на необхідності запобігання злочинності серед неповнолітніх через виховання, соціальну підтримку та

психолого-педагогічний супровід [3; 14, с. 36–37]. Зокрема, вони передбачають застосування комплексних програм соціальної адаптації та заходів, спрямованих на зменшення ризику повторного правопорушення. Такий підхід визначає, що кримінальне провадження щодо неповнолітніх має бути не тільки реактивним, а й превентивним, орієнтованим на корекцію поведінки та відновлення соціальних зв'язків дитини [15, с. 89–90].

Рекомендації Ради Європи щодо кримінального провадження з неповнолітніми визначають додаткові стандарти, дружні до дитини, включаючи конфіденційність, спеціальні умови утримання та поступовість застосування примусових заходів [5; 6; 20, с. 68]. Ці стандарти передбачають обмеження участі неповнолітнього у формальних процесах, можливість проведення закритих судових засідань та спеціально обладнаних «зелених кімнат» для допитів, що зменшують психологічний стрес [20, с. 70]. Крім того, увага приділяється необхідності надання дитині доступу до психологічної допомоги та адвоката на всіх стадіях кримінального провадження.

Наукові дослідження підкреслюють, що головним принципом ювенальної юстиції є спеціалізація: органи досудового розслідування та суди мають враховувати вікові, соціальні та психологічні особливості неповнолітніх [17, с. 451–452]. Це проявляється у специфіці проведення слідчих дій, застосуванні запобіжних заходів та формуванні доказової бази, що відрізняється від практики щодо дорослих. Спеціалізовані підходи дозволяють уникнути психологічного травмування дітей, забезпечити ефективний захист їхніх прав та оптимізувати процесуальні рішення з урахуванням найкращих інтересів дитини [23, с. 86–87].

Важливим аспектом міжнародних стандартів є принцип пропорційності, який регламентує, що будь-які обмеження свободи неповнолітнього повинні відповідати тяжкості правопорушення, соціальній небезпеці поведінки та ризику ухилення від досудового розслідування [16, с. 4; 22, с. 112–113]. У цьому контексті затримання або тримання під вартою застосовується лише як крайня міра, а першочергово розглядаються виховні та превентивні заходи.

Українське законодавство імплементує зазначені принципи через спеціальні норми Кримінального кодексу, Кримінального процесуального кодексу, Закону про охорону дитинства та Національні стратегії у сфері прав

людини й захисту прав дитини [8; 9; 10; 12; 22, с. 113–114]. Це дозволяє проводити кримінальний процес з урахуванням специфіки неповнолітніх: обов'язковою є участь законних представників, обмежуються строки тримання під вартою, створюються спеціальні умови для допитів і слідчих дій, впроваджуються медіаційні та виховні програми [18, с. 383; 23, с. 90].

Особливе значення надається участі психологів і педагогів, які допомагають слідчому встановити контакт із неповнолітнім, забезпечити точність отриманих показань та зменшити травматичний ефект від слідчих дій [18, с. 384]. Науковці зазначають, що такий супровід не лише підвищує ефективність доказування, а й сприяє формуванню у дитини усвідомлення відповідальності та розуміння наслідків власних дій [14, с. 40–41].

Поряд із цим, міжнародні стандарти передбачають комплексний підхід до реабілітації неповнолітніх, що включає соціально-психологічну підтримку, освіту, участь у культурних та спортивних програмах, а також інтеграцію з родиною і громадою [3; 15, с. 92]. Науковці підкреслюють, що лише поєднання правового, виховного та соціального підходів дозволяє забезпечити ефективність ювенальної юстиції та мінімізувати ризик рецидиву [16, с. 5–6; 20, с. 70].

Таким чином, міжнародні стандарти та принципи ювенальної юстиції визначають фундаментальні засади кримінального провадження щодо неповнолітніх. Їх ключовими характеристиками є гуманність, спеціалізація, пропорційність заходів, пріоритет реабілітації та соціальної інтеграції дитини, а також обов'язкова участь законних представників та психологічного супроводу. Впровадження цих принципів у національне законодавство України створює правову основу для ефективного та гуманного кримінального провадження щодо неповнолітніх, орієнтованого на виховний ефект та захист прав дитини [14–16; 18; 22–23].

1.2. Специфіка предмета доказування у справах про правопорушення неповнолітніх

Особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх значною мірою визначаються специфікою предмета доказування, який відрізняється від справ, що стосуються дорослих. Відповідно до Кримінального процесуального

кодексу України (ст. 485 КПК), при розслідуванні правопорушень неповнолітніх слід враховувати умови життя, соціальне оточення, рівень виховання, вплив дорослих та психологічні особливості дитини. Такий підхід спрямований на забезпечення всебічного і об'єктивного встановлення фактів, а також на попередження травмування неповнолітнього в процесі доказування [18, с. 383].

У кримінальному провадженні доказування щодо неповнолітніх охоплює не лише класичні елементи, характерні для дорослих правопорушників, а й додаткові аспекти соціальної, психологічної та педагогічної природи. Наприклад, при з'ясуванні обставин скоєння злочину слід з'ясувати, яким чином сім'я, навчальний заклад, група однолітків та інші соціальні чинники вплинули на поведінку неповнолітнього. Такі обставини мають критичне значення для оцінки вини та визначення можливих виховних заходів, оскільки вони дозволяють суду або слідчому врахувати соціально-психологічні мотиви правопорушення [14, с. 38–39].

Важливою особливістю предмета доказування є потреба у багатопрофільному підході. Окрім традиційних доказів (показання свідків, письмові документи, речові докази), кримінальне провадження щодо неповнолітніх часто вимагає залучення експертів із психології та педагогіки. Психологічна експертиза дозволяє оцінити вікові та індивідуальні особливості дитини, її здатність усвідомлювати наслідки своїх дій, а педагогічна – визначити вплив освітнього середовища та соціальних програм [18, с. 384; 23, с. 88].

Ще одна специфічна риса доказування у справах про неповнолітніх полягає у використанні принципу «мінімізації ризику травмування». Це означає, що процесуальні дії, зокрема допити та очні ставки, організовуються таким чином, щоб зменшити психологічний тиск на дитину. Практика застосовує спеціальні «зелені кімнати», обмеження тривалості допиту, присутність психолога та педагога, а також адаптовані методики постановки питань, що дозволяють отримати достовірні свідчення без психологічної шкоди [14, с. 40].

Предмет доказування включає також оцінку поведінки неповнолітнього у соціальному контексті. Так, науковці зазначають, що не лише факт скоєння правопорушення, але й умови життя, відносини з батьками або опікунами, участь у навчальних та виховних програмах впливають на формування доказової бази і

визначення правового статусу дитини в процесі [15, с. 90]. Аналіз цих обставин дозволяє органам досудового розслідування та суду ухвалювати рішення, що відповідають принципам гуманності та спеціалізації ювенальної юстиції.

Окремою категорією доказів є відомості про вплив дорослих осіб на неповнолітнього. Це може включати як моральний та психологічний тиск, так і безпосередню участь у злочині або спонукання до нього. Такий аспект доказування є ключовим, оскільки визначає міру вини дитини та можливість застосування заходів виховного характеру, замість традиційних покарань. Дослідження показують, що врахування цього чинника дозволяє запобігти повторним правопорушенням і сприяє ресоціалізації неповнолітніх [16, с. 4–5; 18, с. 383–384].

Ще один важливий аспект – документування умов життя дитини. Це включає збір інформації про житлові умови, рівень освіти, соціальні зв'язки, наявність шкідливих звичок або залежностей, а також психологічні особливості розвитку. Така інформація не лише служить доказовою базою, але й дозволяє визначити оптимальні заходи впливу та реабілітації, що відповідають міжнародним стандартам [14, с. 41].

Предмет доказування також передбачає оцінку віку та психологічної зрілості неповнолітнього. Ця оцінка має визначальне значення для обрання типу процесуальних заходів: чи застосовувати превентивні виховні заходи, чи розпочати кримінальне провадження з обмеженням свободи. Експертні висновки у цій сфері дозволяють уникнути застосування непропорційних заходів і гарантують дотримання принципу пропорційності [15, с. 92; 23, с. 90].

Значну роль відіграє також специфіка доказування обставин, пов'язаних із взаємодією неповнолітнього з органами освіти та соціального захисту. Педагогічні та соціальні звіти можуть стати ключовими доказами при встановленні причин правопорушення, оцінці ризиків та плануванні заходів виховного характеру [18, с. 384]. Водночас ці докази мають оброблятися з дотриманням конфіденційності та прав дитини, що є обов'язковою умовою ювенальної юстиції.

У справах про неповнолітніх особливе значення набуває оцінка обставин, пов'язаних із соціальною взаємодією та участю у групових злочинах.

Психологічні та соціологічні дослідження підтверджують, що участь у групових протиправних діях часто зумовлена впливом однолітків або дорослих, а тому встановлення цих обставин має визначальне значення для оцінки міри вини та застосування виховних заходів [16, с. 5].

Таким чином, предмет доказування у справах неповнолітніх охоплює не лише юридично значущі факти скоєння злочину, а й комплекс соціально-психологічних, педагогічних та медіаційних аспектів. Його специфіка полягає в необхідності забезпечення балансу між правами дитини, її соціальною реабілітацією та ефективністю кримінального процесу. Застосування міжнародних стандартів, участь психологів, педагогів та законних представників забезпечує гуманний та професійний підхід до доказування і формує умови для запобігання рецидиву [14–16; 18; 23, с. 88–90].

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

2.1. Процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного та його законних представників

У кримінальному провадженні щодо неповнолітніх особливу увагу приділяють правовому статусу дитини як підозрюваного. Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (ст. 485, 486, 487 КПК), неповнолітній підозрюваний має ті самі основні права, що й дорослий, зокрема право на захист, право на повідомлення батьків або законних представників про затримання та участь у процесі, проте їх реалізація супроводжується низкою специфічних гарантій, що забезпечують гуманність і відповідність принципам ювенальної юстиції [18, с. 382–383].

Процесуальний статус неповнолітнього визначає не лише його права та обов'язки, але й комплекс обмежень, що спрямовані на захист його інтересів. Основною відмінністю від дорослих є активна участь законних представників – батьків, опікунів або піклувальників – у всіх ключових етапах провадження. Їхня участь має гарантувати, що дитина не піддається необґрунтованому тиску, а процесуальні дії проводяться з урахуванням віку та психоемоційних особливостей [16, с. 6].

Законодавство також передбачає, що законні представники мають право брати участь у допитах, ознайомлюватися з матеріалами справи та консультувати дитину щодо її прав. У практичній площині це означає, що будь-які процесуальні дії, що стосуються неповнолітнього, не можуть проводитися без присутності дорослого, який законно відповідає за інтереси дитини. Науковці зазначають, що така модель забезпечує баланс між інтересами держави та захистом прав неповнолітнього [14, с. 42; 15, с. 90].

Особливу увагу приділяють повідомленню законних представників про затримання або інші заходи обмеження свободи. Відповідно до статей 208 та 485 КПК, затримання неповнолітнього можливе лише за умов негайного повідомлення батьків або опікунів. Це правило є однією з ключових гарантій, що

забезпечують право дитини на захист і запобігають порушенню принципу законності [18, с. 383].

Правовий статус неповнолітнього підозрюваного також передбачає його активну участь у процесі, але з урахуванням віку та психологічного розвитку. Органи досудового розслідування повинні адаптувати методику допиту та інших слідчих дій таким чином, щоб дитина могла адекватно усвідомлювати наслідки своїх дій та давати достовірні свідчення. Дослідження підкреслюють, що при цьому важливо враховувати індивідуальні особливості дитини, рівень її розвитку та соціальне оточення [16, с. 7].

Роль законних представників не обмежується лише присутністю на слідчих діях. Вони можуть ініціювати клопотання про обрання запобіжних заходів виховного характеру, брати участь у медіації та сприяти адаптації дитини до умов правового процесу. Це положення є вкрай важливим для реалізації принципу превенції та забезпечення гуманного ставлення до неповнолітнього [14, с. 44; 23, с. 89].

Слід зазначити, що участь законних представників також має превентивний ефект щодо можливих порушень процесуальних прав. Вони виконують функцію контролю за законністю дій органів досудового розслідування та захистом психологічної цілісності дитини. Водночас науковці підкреслюють необхідність спеціальної підготовки батьків або опікунів, оскільки без належного розуміння процесуальних процедур їхня присутність може не забезпечити достатнього рівня захисту [15, с. 91].

Іншим важливим аспектом є процесуальна участь адвоката, який обов'язково залучається у справах неповнолітніх. Адвокат не лише захищає права дитини, але й координує взаємодію між органами досудового розслідування, психологом, педагогом та законними представниками. Науковці відзначають, що така багатопрофільна команда дозволяє зменшити ризики травмування неповнолітнього та забезпечує об'єктивність доказування [16, с. 8; 18, с. 384].

Важливою є також роль психолога у формуванні статусу неповнолітнього підозрюваного. Психолог допомагає слідчому встановити контакт з дитиною, оцінити її психоемоційний стан, адаптувати методику допиту та визначити

допустимі межі навантаження на дитину. Також психолог може готувати експертні висновки щодо здатності неповнолітнього розуміти свої права та наслідки процесуальних дій [23, с. 88–89].

Усі ці елементи визначають комплексний підхід до встановлення процесуального статусу дитини як підозрюваного. Він включає:

Встановлення віку та ступеня психологічної зрілості – необхідне для визначення застосовних процесуальних процедур;

Залучення законних представників – забезпечує захист прав та інтересів дитини;

Обов'язкова участь адвоката, психолога та педагога – гарантує професійний і гуманний підхід;

Адаптовані методики доказування – мінімізація психологічного тиску та травмування;

Контроль за процесуальною законністю – запобігання порушенню прав неповнолітнього.

Науковці наголошують, що недотримання цих вимог може призвести до непропорційного обмеження свободи, психологічної травми та негативного впливу на подальшу соціалізацію дитини [14, с. 45; 16, с. 9]. Тому визначення процесуального статусу неповнолітнього є ключовим етапом кримінального провадження, що забезпечує ефективність розслідування та дотримання принципів ювенальної юстиції.

Крім того, законодавство визначає, що у випадку, коли неповнолітній не має законних представників або вони не можуть виконувати свої обов'язки, органи досудового розслідування повинні забезпечити участь опікуна чи піклувальника, а за необхідності – призначити державного захисника. Це правило спрямоване на те, щоб дитина не залишалася без належного захисту та щоб її права були гарантовані на всіх стадіях провадження [18, с. 384].

Можна підсумувати, що процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного визначається сукупністю прав, обов'язків і гарантій, що забезпечують гуманний підхід та дотримання міжнародних стандартів. Водночас участь законних представників, адвоката та психолога є не просто формальністю,

а критичною умовою для належного захисту прав дитини та ефективного доказування у кримінальному провадженні.

2.2. Забезпечення права на захист: обов'язкова участь адвоката, педагога та психолога

Забезпечення права на захист у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх є одним із фундаментальних принципів ювенальної юстиції. Право на захист у справах неповнолітніх передбачає не лише можливість користуватися процесуальними правами, передбаченими для всіх підозрюваних, але й реалізацію додаткових гарантій, що враховують вікові, психологічні та соціальні особливості дитини [18, с. 382–383].

Згідно з положеннями статей 485–487 КПК України, неповнолітній підозрюваний має право на захист своїх прав через участь адвоката, обов'язкову присутність педагога та психолога під час проведення слідчих дій. Ця норма закріплює багатoproфільний підхід до захисту інтересів дитини та забезпечує дотримання принципів гуманності та справедливості. Науковці підкреслюють, що відсутність такого захисту може призвести до порушення прав дитини, психологічної травми та непропорційного обмеження її свободи [14, с. 44; 16, с. 7].

Адвокат у справах неповнолітніх виконує ключову функцію захисту прав дитини та контролю за законністю дій органів досудового розслідування. Його участь обов'язкова на всіх етапах кримінального провадження, починаючи від першого повідомлення про підозру та закінчуючи завершенням досудового розслідування та переданням справи до суду [18, с. 384].

Адвокат забезпечує, щоб усі процесуальні дії проводилися з дотриманням принципу пропорційності та гуманності, а також консультує неповнолітнього щодо прав і обов'язків. Особливо важливим є супровід під час допиту, коли адвокат може втрутитися у разі спроби застосування неприйнятних методів впливу або психологічного тиску на дитину. Науковці відзначають, що ефективність адвоката визначає рівень достовірності отриманих доказів і зменшує ризик їхньої оскаржуваності у суді [15, с. 91; 16, с. 8].

Педагог, залучений до кримінального провадження щодо неповнолітнього, виконує функцію посередника між дитиною та органами досудового розслідування. Його завдання полягає у створенні безпечного психологічного середовища, адаптації комунікації до віку та розвитку неповнолітнього, а також забезпеченні мінімізації стресових ситуацій під час слідчих дій.

На практиці педагог може допомогти слідчому або прокурору визначити оптимальні методи допиту, час та тривалість слідчих дій, а також підказати, які питання можуть бути неприйнятними для дитини. Відповідно до наукових досліджень, залучення педагога сприяє підвищенню достовірності показань та зменшує ризик виникнення психологічної травми [14, с. 45; 23, с. 88].

Психолог у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх виконує кілька взаємопов'язаних функцій: оцінка психоемоційного стану дитини, підготовка її до участі у слідчих діях, контроль за рівнем стресу та надання рекомендацій слідчому щодо методики допиту [23, с. 89].

Психолог здійснює психодіагностичну оцінку здатності неповнолітнього розуміти наслідки своїх дій, давати свідомі показання та брати участь у процесі. Такі дії дозволяють слідчому застосовувати адаптовані методики допиту, забезпечуючи дотримання принципів гуманності та прав дитини. Дослідження свідчать, що участь психолога сприяє зниженню ризику травмування, підвищенню якості доказової бази та збереженню емоційного здоров'я неповнолітнього [16, с. 8; 18, с. 384].

Ефективне забезпечення права на захист у справах неповнолітніх передбачає координацію між адвокатом, педагогом та психологом. Такий багатопрофільний підхід дозволяє не лише забезпечити захист прав дитини, а й підтримати її адаптацію до процесу, сприяти належному проведенню слідчих дій та уникнути порушень принципів гуманності [14, с. 46].

Наприклад, під час допиту неповнолітнього психолог може оцінити, чи готова дитина давати показання, педагог забезпечує безпечне середовище, а адвокат контролює дотримання процесуальних прав. Така синхронізація дій дозволяє підвищити якість доказів та забезпечити баланс між інтересами держави і дитини.

Наукові дослідження вказують на певні проблеми, що виникають у практичному забезпеченні права на захист неповнолітніх. Зокрема, відзначають недостатню підготовку педагогів та психологів до специфіки кримінального провадження, нестачу практичних рекомендацій щодо тривалості та форми слідчих дій та обмежений доступ до сучасних методик ювенальної юстиції [15, с. 92].

Також підкреслюється, що у разі відсутності компетентного захисту під час досудового розслідування може виникнути ситуація, коли показання неповнолітнього стають недостовірними або частково неприйнятними у суді. Це підкреслює необхідність постійного моніторингу якості захисту, регулярного навчання фахівців та впровадження міжнародних стандартів у національну практику [16, с. 9; 23, с. 90].

Участь адвоката, педагога та психолога у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх закріплена не лише в національному законодавстві, але й у міжнародних стандартах, таких як Мінімальні стандартні правила ООН (Пекінські правила), Ер-Рядські керівні принципи та Конвенція ООН про права дитини. Ці документи визначають, що дитина повинна мати доступ до ефективного захисту, а всі дії держави повинні бути спрямовані на забезпечення її найкращих інтересів [2, 3, 1; 14, с. 44].

Міжнародні стандарти підкреслюють, що захист неповнолітнього повинен бути комплексним, що включає правові, педагогічні та психологічні аспекти. Виконання цих принципів дозволяє гарантувати дотримання прав дитини, мінімізувати травматичний вплив та підвищити ефективність доказування у кримінальному провадженні.

Отже, обов'язкова участь адвоката, педагога та психолога є невід'ємною складовою кримінального провадження щодо неповнолітніх. Вона забезпечує:

- Дотримання прав і законних інтересів дитини;
- Адекватну психологічну підтримку під час слідчих дій;
- Професійний супровід процесу доказування;
- Міждисциплінарний контроль за дотриманням принципів гуманності та пропорційності;

- Використання міжнародних стандартів ювенальної юстиції у практичній діяльності органів досудового розслідування.

Забезпечення цих елементів є ключовим для ефективного та гуманного кримінального провадження щодо неповнолітніх та гарантує баланс між правами дитини і завданнями держави у сфері кримінальної юстиції.

2.3. Специфіка проведення окремих слідчих дій за участю дитини

Проведення слідчих дій із неповнолітніми підозрюваними або свідками відрізняється від звичайного кримінального процесу насамперед своєю специфікою, що зумовлена психологічними, емоційними та соціальними особливостями дитини. Законодавство України та міжнародні стандарти ювенальної юстиції визначають низку правил та обмежень, які повинні забезпечувати захист прав дитини, мінімізувати ризик психологічної травми та гарантувати достовірність отриманих доказів [16, с. 8; 18, с. 383–384].

Основним принципом проведення слідчих дій із дітьми є гуманність. Згідно з міжнародними стандартами — Пекінськими правилами та Ер-Ріадськими принципами — дитина має право на повагу до своєї особистості, забезпечення безпеки та психологічного комфорту під час будь-якої процесуальної взаємодії [2, 3].

На практиці це означає, що слідчі дії, включно з допитом, очною ставкою, слідчими експериментами та оглядами, повинні проводитися із врахуванням віку, рівня розвитку та емоційного стану неповнолітнього. Наприклад, тривалість допиту обмежується, питання формулюються максимально зрозумілою мовою, а складні юридичні терміни пояснюються простими словами [14, с. 46].

Допит дитини є однією з найскладніших слідчих дій. Він вимагає підготовки як психолога, так і адвоката, а також спеціального приміщення, що забезпечує безпечне та конфіденційне середовище. На практиці застосовуються так звані «Зелені кімнати» — спеціально обладнані приміщення, що дозволяють дитині почуватися максимально комфортно та безпечно.

Допит проводиться у присутності адвоката та, за необхідності, психолога або педагога, що дає можливість контролювати емоційний стан дитини, уникати

нав'язування відповідей та втручання сторонніх осіб. Психолог може оцінювати готовність дитини до відповіді на певні питання, попереджати конфліктні ситуації та давати рекомендації слідчому щодо формулювання запитань [16, с. 8; 23, с. 89].

Особливу увагу приділяють часу проведення допиту: тривалість не повинна перевищувати психологічно допустимих меж, а перерви використовуються для відновлення емоційного стану. Науковці відзначають, що дотримання цих правил підвищує достовірність показань і знижує ризик виникнення травмуючих ситуацій [15, с. 91–92].

Законодавство України встановлює обмеження, що забезпечують захист прав неповнолітнього. Зокрема, слідчі дії не можуть проводитися вночі, за відсутності законного представника або у присутності неповнолітнього, який перебуває у стресовому стані, що перешкоджає свідомому наданню показань [18, с. 384].

Такі обмеження також враховують особливості віку: молодші діти потребують більш простих запитань та коротших сеансів, тоді як підлітки здатні до більш складного спілкування, але потребують підвищеної психологічної підтримки. Науковці підкреслюють, що недотримання цих обмежень може призвести до отримання недостовірних або оскаржуваних доказів [16, с. 8].

Сучасна практика передбачає застосування спеціальних методик інтерв'ювання неповнолітніх. Однією з таких є методика когнітивного інтерв'ю, яка передбачає відтворення подій у пам'яті дитини через структуровані запитання та асоціативні техніки. Ця методика дозволяє зменшити вплив стресу та підвищити достовірність отриманої інформації [23, с. 90].

Інша методика — використання візуальних та ігрових елементів під час допиту. Вона особливо ефективна для молодших дітей, дозволяючи їм виразити події та емоції у доступній формі, що не травмує психіку і не впливає на об'єктивність доказів [14, с. 46].

Усі слідчі дії за участю дитини передбачають присутність фахівців, здатних оцінити психологічний стан неповнолітнього та надати рекомендації щодо його поведінки. Психолог відповідає за моніторинг емоційного стану,

оцінює готовність дитини давати показання та коригує процес взаємодії слідчого з підозрюваним або свідком.

Педагог, своєю чергою, допомагає адаптувати комунікацію, пояснює значення процесуальних дій та слугує посередником у спілкуванні між дитиною та слідчим [16, с. 8; 18, с. 383]. Спільна робота адвоката, психолога та педагога забезпечує комплексний захист прав неповнолітнього, мінімізує ризик порушень та підвищує ефективність доказування.

Кожна слідча дія має специфіку щодо неповнолітніх. Наприклад:

- Очна ставка: проводиться з урахуванням психологічної готовності дитини, присутності адвоката та педагогічного супроводу; питання формулюються м'яко та поетапно.
- Огляд приміщень і особистих речей: проводиться у присутності законного представника та психолога; дитина інформується про кожен крок слідчого.
- Слідчий експеримент: передбачає детальне пояснення дії дитини та її прав перед початком експерименту; психолог контролює стресовий рівень [15, с. 91].

Ці дії демонструють, що специфіка роботи з неповнолітнім підозрюваним або свідком вимагає адаптації процесуальних методів до потреб дитини, забезпечення її безпеки та дотримання міжнародних стандартів.

Завдяки дотриманню цих вимог кримінальне провадження щодо неповнолітніх стає більш ефективним, гуманним та відповідним міжнародним стандартам ювенальної юстиції.

2.4. Запобіжні заходи щодо неповнолітніх: пріоритет виховного впливу

Запобіжні заходи щодо неповнолітніх відображають фундаментальний принцип ювенальної юстиції — пріоритет виховного, а не карального впливу. На відміну від дорослих, до дітей застосовуються заходи, що спрямовані не на покарання, а на виправлення, соціальну адаптацію та запобігання повторному вчиненню правопорушень. Міжнародні стандарти, зокрема Пекінські правила та Ер-Ріадські керівні принципи, підкреслюють, що будь-який захід обмеження свободи неповнолітнього має бути останнім засобом і застосовуватися лише у випадках, коли неможливо досягти виховного впливу іншими способами.

Українське законодавство, зокрема Кримінальний процесуальний кодекс та Закон України «Про охорону дитинства», визначає систему запобіжних заходів, що враховують вік, психологічний стан та умови життя дитини, і передбачає перевагу заходів, що передбачають виховний нагляд. До таких заходів належать передача під нагляд батьків або опікунів, направлення до спеціалізованих закладів соціальної та освітньої підтримки, тимчасове обмеження участі у певних громадських заходах, а також звільнення від кримінальної відповідальності із призначенням обов'язкових виховних заходів. Науковці відзначають, що застосування таких механізмів дозволяє поєднувати процесуальну ефективність із гуманістичними принципами [16, с. 12; 18, с. 384–385].

Особливість запобіжних заходів для неповнолітніх полягає у врахуванні середовища, у якому дитина перебуває, а також впливу дорослих на її поведінку. Стаття 485 КПК України прямо вказує, що при оцінці ризику повторного правопорушення слід враховувати умови життя, виховання та соціальне оточення неповнолітнього. Це визначає необхідність комплексної оцінки ситуації і формування індивідуальної стратегії виховного впливу, що базується на психологічних, соціальних та освітніх аспектах [18, с. 385].

Систематичні дослідження показують, що ефективність запобіжних заходів значною мірою залежить від участі батьків, опікунів та соціальних служб. Пріоритетна роль сім'ї полягає у забезпеченні безпечного середовища, контролю за поведінкою дитини та виконанні заходів, визначених судом або слідством. Водночас органи досудового розслідування та судові органи зобов'язані надавати рекомендації щодо виховного впливу, спираючись на соціально-психологічні дослідження та оцінку ризиків [16, с. 13].

Важливим аспектом є обмеження застосування тримання під вартою. Воно використовується виключно у виняткових випадках, коли існує реальна загроза життю та здоров'ю неповнолітнього або суспільства, або коли інші виховні заходи виявилися неефективними. При цьому законодавство передбачає обов'язковий контроль суду та скорочені строки тримання під вартою, що відповідає міжнародним стандартам пропорційності та гуманності [23, с. 87].

Ключовим елементом виховного впливу є також індивідуалізація заходів. Дитина, яка вчинила правопорушення, оцінюється за віком, рівнем розвитку, психологічним станом та соціальним оточенням. На цій основі формуються конкретні рекомендації щодо поведінки, обмеження прав або надання певних обов'язків. Наприклад, направлення до спеціалізованого навчального закладу чи центру соціальної підтримки передбачає не лише контроль, а й активне виховне втручання, розвиток навичок, формування відповідальної поведінки та соціалізацію [15, с. 92].

Реалізація запобіжних заходів також передбачає участь психологів та соціальних працівників. Психолог оцінює рівень ризику повторного правопорушення, рекомендації щодо способів виховного впливу та оптимальної взаємодії з дитиною. Це включає роботу над мотивацією до навчання, розвиток емоційної стабільності, навчання соціальним навичкам та контроль негативних впливів з боку однолітків або сім'ї.

Судова практика в Україні та за кордоном підтверджує ефективність пріоритету виховного впливу. Наприклад, у випадках, коли неповнолітній підозрюваний передається під нагляд батьків або до спеціалізованого закладу, відзначається зменшення повторних правопорушень, збереження психологічної стабільності та краща соціальна інтеграція [20, с. 68]. Аналогічні дані демонструють, що застосування заходів виховного характеру при одночасному залученні психолога і соціального педагога забезпечує більш ефективне формування відповідальної поведінки, ніж ізоляція у каральних закладах [23, с. 88].

У контексті воєнного стану або надзвичайних ситуацій питання пріоритету виховного впливу набуває особливого значення. Законодавчі зміни 2022–2025 років передбачають можливість адаптації заходів до умов, коли соціальний нагляд та освіта неповнолітнього можуть бути обмежені. Однак навіть у таких умовах підкреслюється, що будь-який захід обмеження свободи має залишатися пропорційним, максимально коротким та спрямованим на реабілітацію, а не на покарання [18, с. 385].

Важливо, що ефективність запобіжних заходів залежить не лише від їх правильного застосування, а й від комплексної взаємодії всіх учасників процесу:

слідчих, суддів, психологів, соціальних працівників та сім'ї. Лише комплексний підхід дозволяє досягти балансу між захистом суспільних інтересів та правами неповнолітнього, забезпечити законність дій органів досудового розслідування та гарантувати гуманний характер кримінального провадження щодо дітей.

Таким чином, система запобіжних заходів щодо неповнолітніх спрямована на виховання, соціалізацію та психологічну підтримку дитини. Вона забезпечує баланс між потребою у правопорядку та необхідністю гуманного ставлення до дитини, відповідає міжнародним стандартам ювенальної юстиції та законодавству України. Пріоритет виховного впливу передбачає застосування заходів, що підтримують дитину, зменшують ризик повторного правопорушення та сприяють її інтеграції у суспільство. Ефективність цих заходів значною мірою залежить від участі законних представників, фахівців із психології та соціальної роботи, а також від індивідуалізації підходу до кожної дитини, що гарантує досягнення поставленої мети та забезпечує реалізацію принципу гуманності у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

РОЗДІЛ 3. СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ТА ЗАКІНЧЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

3.1. Особливості судового розгляду та постановлення вироку

Судовий розгляд у справах неповнолітніх має істотні відмінності від процедур, що застосовуються до дорослих правопорушників. Основна мета таких відмінностей полягає у забезпеченні прав і свобод дитини, мінімізації негативного психологічного впливу судового процесу та створенні умов для ефективної соціальної реабілітації. Відповідно до міжнародних стандартів ювенальної юстиції, зокрема «Пекінських правил» та Ер-Ріядських керівних принципів, судовий процес щодо неповнолітніх має проводитися у максимально дружньому до дитини середовищі, яке сприяє її розумінню ситуації, без страху перед судовими органами та відповідальністю, що застосовується [14, с. 40–42].

Однією з ключових особливостей є конфіденційність судового процесу. Закриті засідання забезпечують захист приватності неповнолітнього та обмежують доступ сторонніх осіб і преси до інформації, яка може негативно вплинути на репутацію або психічний стан дитини. Конфіденційність спрямована на збереження гідності неповнолітнього, запобігання стигматизації та соціальній ізоляції. У практиці українських судів закриті засідання є обов'язковими у справах, де особи віком до 18 років виступають як підозрювані або обвинувачені, а також у випадках, коли розглядаються матеріали, що містять інформацію про сімейні обставини, стан здоров'я або соціальне середовище дитини [18, с. 383].

Процесуальні дії у закритому судовому засіданні мають специфічний порядок. Суддя зобов'язаний детально роз'яснити неповнолітньому його права та обов'язки, пояснити суть пред'явлених обвинувачень, а також забезпечити присутність законних представників — батьків або опікунів, адвоката, а за потреби — психолога або педагога. Такий підхід сприяє створенню безпечного та зрозумілого середовища, що дозволяє дитині висловити свою позицію, не відчуючи тиску або страху.

Психологічна підтримка під час судового розгляду є невід'ємною складовою процедури. Психолог або спеціально підготовлений педагог допомагає неповнолітньому зрозуміти процес, налагодити комунікацію із судом

та адвокатом, зменшити стрес і тривожність, що виникає під час допитів або вислуховування свідчень. Такий механізм дозволяє не лише отримати достовірні свідчення, але й забезпечує дотримання прав дитини на ефективний захист та участь у процесі. Дослідження свідчать, що залучення психолога під час судового засідання значно підвищує ефективність процесу та зменшує ризик повторної травматизації неповнолітнього [17, с. 225].

Особливу увагу законодавство та практика приділяють часу та тривалості судових засідань. Засідання мають проводитися у скорочені терміни, щоб запобігти перевтомі та психологічному виснаженню дитини. Розгляд справи проводиться в одному або декількох скорочених сеансах, з обов'язковими перервами та паузами для відпочинку. Такий підхід відповідає міжнародним рекомендаціям щодо організації ювенального судочинства, що передбачають адаптацію процедур під вікові та психологічні потреби неповнолітнього [14, с. 44].

Закритість судового процесу також передбачає обмеження використання матеріалів справи. Суд зобов'язаний вилучити або закрити доступ до документів, які містять персональні дані дитини, інформацію про її сімейне середовище, соціальний статус або медичні дані. Порушення конфіденційності може мати негативний вплив на реабілітацію та соціальне включення неповнолітнього після завершення справи.

Що стосується постановлення вироку, законодавство підкреслює, що головним критерієм є не каральна функція, а виховна та превентивна роль. Суд повинен оцінювати характер правопорушення, обставини життя неповнолітнього, рівень його соціальної та психологічної зрілості, а також вплив зовнішніх факторів, включаючи середовище сім'ї та соціальні умови [20, с. 68]. У зв'язку з цим можливе застосування спеціальних заходів, що передбачають спрямованість на перевиховання, а не на ізоляцію дитини, таких як направлення до спеціалізованих навчальних закладів, центрів соціальної реабілітації або системи пробації.

Принцип пропорційності є ключовим при винесенні вироку у справах неповнолітніх. Суд оцінює ризики повторного правопорушення та потребу захисту суспільства, але водночас намагається забезпечити максимальну

можливість реабілітації. Практика свідчить, що ефективне поєднання виховних заходів з контролем за поведінкою неповнолітнього значно знижує ймовірність рецидиву та сприяє соціальному відновленню [16, с. 115].

Особливої уваги потребує комунікація суду з неповнолітнім у процесі оголошення вироку. Суд повинен зрозуміло пояснити суть рішення, обов'язки та права дитини, наслідки застосованих заходів і можливості апеляції. Такий підхід сприяє формуванню усвідомленого ставлення до власної поведінки та розуміння наслідків правопорушень. У наукових джерелах підкреслюється, що доступність мови суду, використання наочних пояснень і підтримка психолога під час оголошення вироку є важливим чинником успішного впровадження ювенальної юстиції [23, с. 92].

Не менш важливою є взаємодія суду з іншими державними органами та соціальними службами. Судові рішення повинні передбачати комплексні заходи, що включають участь органів освіти, соціального захисту, охорони здоров'я та системи пробації, щоб забезпечити реабілітацію та адаптацію неповнолітнього до суспільного життя. Такий інтегрований підхід відповідає рекомендаціям Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, та сприяє дотриманню стандартів гуманного ставлення.

Таким чином, судовий розгляд і постановлення вироку у справах неповнолітніх відрізняються комплексністю заходів, орієнтованих на захист прав дитини, конфіденційність, психологічну підтримку та соціальну реабілітацію. Усі процедури спрямовані на забезпечення балансу між суспільною безпекою та інтересами неповнолітнього, враховують вікові, психологічні та соціальні особливості та забезпечують застосування принципу пропорційності при визначенні заходів реагування на правопорушення. Використання закритих засідань, участь психологів та педагогів, адаптовані процесуальні дії та виховні орієнтовані вироки створюють умови для ефективного й гуманного здійснення ювенальної юстиції в Україні.

3.2. Застосування примусових заходів виховного характеру

У справах неповнолітніх кримінальне провадження передбачає не лише визначення вини та покарання, а й застосування спеціальних примусових заходів

виховного характеру, орієнтованих на соціальну адаптацію, перевиховання та попередження повторних правопорушень. Такий підхід ґрунтується на принципах ювенальної юстиції, передбачених міжнародними стандартами, включно з «Пекінськими правилами» та Ер-Рядськими керівними принципами, які визначають, що заходи, що застосовуються до неповнолітніх, повинні бути співмірними з їх віком, психологічними особливостями та соціальною ситуацією [14, с. 46–48].

Примусові заходи виховного характеру відрізняються від каральних санкцій для дорослих. Основною їхньою метою є не ізоляція неповнолітнього від суспільства, а формування відповідального ставлення до власної поведінки, розвиток соціальних навичок та забезпечення контролю за ризикованими діями. До таких заходів належать направлення на навчання у спеціальні навчально-виховні заклади, перебування під наглядом соціальних служб або пробаційних органів, обов'язкове відвідування курсів соціальної адаптації та участь у програмах психологічної підтримки [20, с. 69].

Закріплені у законодавстві України положення передбачають, що суд при винесенні вироку обов'язково оцінює соціально-психологічний стан неповнолітнього, вплив сімейного середовища, умови проживання та рівень освіти, що дозволяє визначити оптимальний вид виховного заходу. Науковці зазначають, що такий індивідуальний підхід сприяє ефективному зменшенню рецидивної поведінки та стимулює позитивні соціальні зміни у житті дитини [18, с. 384].

Однією з форм примусових заходів є направлення неповнолітнього до спеціалізованого навчального закладу або школи-інтернату, де забезпечується поєднання освітньої та виховної функції. Такий захід дозволяє створити контрольоване середовище, в якому дитина отримує не лише освіту, а й психологічну та соціальну підтримку, допомагає адаптуватися до норм суспільства та сформувати моральні та правові цінності [19, с. 120]. Застосування подібних заходів має бути співмірним з характером правопорушення та не порушувати права дитини на освіту та розвиток.

Іншою формою виховних заходів є перебування неповнолітнього під наглядом батьків або опікунів за участю соціальних служб та педагогів. Такий

механізм передбачає контроль за поведінкою, виконанням обов'язків та відвідуванням освітніх програм без необхідності примусового утримання у закладі. Науковці підкреслюють, що в умовах стабільного та підтримуючого сімейного середовища така форма є більш ефективною, оскільки сприяє розвитку відповідальності та зменшує ризик психологічної травматизації дитини [16, с. 117].

Важливим елементом застосування примусових заходів виховного характеру є поетапність та диференціація дій. Суд, оцінюючи характер правопорушення та індивідуальні обставини неповнолітнього, може спочатку застосувати м'який захід — перебування під наглядом батьків або соціальних служб, а у разі невиконання умов або повторних правопорушень — більш суворі заходи, наприклад, направлення до спеціального навчального закладу або пробаційної програми. Такий підхід відповідає принципу пропорційності та забезпечує баланс між захистом суспільства і правами дитини.

Значна увага приділяється практиці звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності з одночасним застосуванням виховних заходів. Суд може постановити рішення, яке формально не тягне за собою кримінального покарання, проте передбачає обов'язкову участь дитини у програмах соціальної адаптації, навчанні у спеціальних закладах або проведенні виправних заходів. Наукові дослідження демонструють, що такий механізм дозволяє досягти більш стійкого результату у вихованні, знижує рецидивну злочинність серед підлітків та сприяє їх інтеграції у суспільство [23, с. 95].

Застосування примусових виховних заходів також передбачає тісну взаємодію суду з освітніми та соціальними органами. Це забезпечує моніторинг поведінки неповнолітнього, оцінку ефективності заходів та своєчасне коригування програми виховання. Рекомендації Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, наголошують на необхідності комплексного підходу, який поєднує юридичні, соціальні та психологічні механізми впливу на неповнолітнього [6, с. 12].

Особливої уваги потребує застосування виховних заходів у контексті прав дитини на освіту та розвиток. Судові рішення повинні враховувати інтереси неповнолітнього щодо доступу до навчальних програм, можливості підтримки

психологічного та соціального розвитку, а також дотримання стандартів гуманного ставлення. Ігнорування цих аспектів може призвести до порушення прав дитини та негативних наслідків для її соціальної інтеграції [17, с. 227].

Не менш важливим є контроль за виконанням заходів. Пробаційні органи та соціальні служби зобов'язані вести моніторинг поведінки неповнолітнього, повідомляти суд про результати виконання заходів та при необхідності пропонувати судові коригування. Така практика дозволяє забезпечити безперервний нагляд, підтримку та виховний вплив, що сприяє ефективній соціальній адаптації дитини.

Таким чином, примусові заходи виховного характеру у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх є центральним інструментом системи ювенальної юстиції. Вони спрямовані на досягнення балансу між захистом суспільства та правами дитини, надають можливість застосування індивідуалізованих програм виховання, контролюють поведінку та сприяють соціальній адаптації. Практика показує, що поєднання м'яких заходів, психологічної підтримки, навчальних програм і комплексного нагляду дозволяє мінімізувати рецидивну злочинність та забезпечити ефективну реабілітацію неповнолітніх.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження кримінального провадження щодо неповнолітніх було систематизовано теоретичні, процесуальні та практичні аспекти, що визначають особливості реалізації правосуддя у справах за участю дітей. Аналіз міжнародних стандартів, таких як Конвенція ООН про права дитини, «Пекінські правила», Ер-Ріадські керівні принципи та рекомендації Ради Європи, показав, що ювенальна юстиція в Україні має відповідати принципам гуманності, пропорційності та індивідуального підходу до неповнолітніх правопорушників. Ключовим положенням є пріоритет виховного впливу над каральним, що забезпечує соціальну адаптацію та мінімізацію рецидивів.

Вивчення специфіки предмета доказування у справах неповнолітніх дозволило виділити низку особливостей, які відрізняють ці провадження від справ дорослих. У ході досудового розслідування увага приділяється умовам життя дитини, її вихованню, соціальному оточенню та можливому впливу дорослих на правопорушення. Ці фактори визначають необхідність застосування комплексних методів збору доказів, залучення педагогів і психологів, а також забезпечення участі законних представників неповнолітнього.

Процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного та його законних представників є ключовим фактором гарантування прав дитини. Участь батьків, опікунів, адвоката, психолога та педагога забезпечує не лише дотримання прав підозрюваного, а й створює умови для об'єктивного та гуманного проведення слідчих дій. Особливу роль відіграє психологічна підтримка, яка сприяє встановленню довіри між слідчим та дитиною, знижує ризик травматизації та дозволяє отримати достовірні свідчення.

Специфіка проведення слідчих дій щодо неповнолітніх передбачає використання «зелених кімнат», обмеження часу допиту та застосування методів, що враховують психологічні та вікові особливості дитини. Ці підходи дозволяють зберегти баланс між ефективністю розслідування та забезпеченням прав неповнолітнього.

Забезпечення прав неповнолітнього підозрюваного включає і застосування запобіжних заходів, у яких пріоритет віддається виховному впливу. Найбільш поширеними є передання під нагляд батьків, соціальних служб або

направлення до спеціальних навчально-виховних закладів. Застосування цих заходів у поєднанні з комплексною психологічною та соціальною підтримкою дозволяє досягти високої ефективності у профілактиці повторних правопорушень.

Судовий розгляд у справах неповнолітніх має низку характерних особливостей, серед яких конфіденційність, закриті засідання та обмежений доступ громадськості. Це створює умови для захисту приватного життя дитини та запобігає негативним соціальним наслідкам публічності процесу. Постановлення вироку передбачає оцінку соціально-психологічного стану неповнолітнього, обставин його виховання та індивідуальні особливості.

Примусові заходи виховного характеру спрямовані на формування відповідального ставлення до власної поведінки, розвиток соціальних навичок та інтеграцію у суспільство. До таких заходів належать перебування під наглядом батьків або опікунів, направлення до спеціальних шкіл та участь у соціально-педагогічних програмах. Індивідуалізація заходів та поетапність їх застосування дозволяє забезпечити оптимальний баланс між захистом суспільства та правами дитини.

Особлива увага приділяється звільненню неповнолітніх від кримінальної відповідальності з одночасним застосуванням виховних заходів. Така практика дозволяє уникнути негативного впливу кримінальної ізоляції, забезпечує соціальну реабілітацію та підтримує освітній розвиток дитини. Водночас вона зберігає можливість контролю та корекції поведінки підлітка, що відповідає принципу пропорційності та гуманності.

На підставі проведеного аналізу можна дійти висновку, що кримінальне провадження щодо неповнолітніх в Україні сформоване на основі міжнародних стандартів, принципів гуманності та виховного підходу. Ефективне поєднання досудового розслідування, процесуальних гарантій, судового контролю та примусових заходів виховного характеру забезпечує реалізацію права дитини на соціальну адаптацію, захист її прав та зниження ризику повторних правопорушень.

Отже, ювенальна юстиція в Україні функціонує як комплексна система, що інтегрує правові, соціальні та психологічні механізми, забезпечуючи не лише

покарання, а й ефективну профілактику та виховання неповнолітніх правопорушників, що є ключовим фактором розвитку цивілізованого кримінального правосуддя у державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Міжнародні нормативно-правові акти

1. Про права дитини : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20 листоп. 1989 р. Дата оновлення: 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 24.01.2026).
2. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила») : прийняті резолюцією 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листоп. 1985 р.
3. Керівні принципи ООН для запобігання злочинності серед неповнолітніх («Ер-Рядські керівні принципи») : прийняті резолюцією 45/112 Генеральної Асамблеї ООН від 14 груд. 1990 р.
4. Керівні принципи щодо дій у сфері правосуддя стосовно дітей : схвалені резолюцією Економічної і Соціальної Ради ООН 1997/30 від 25 лип. 1997 р.
5. Про європейські правила для неповнолітніх правопорушників, стосовно яких застосовуються санкції або заходи : Рекомендація CM/Rec(2008)11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 05 листоп. 2008 р.
6. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини : прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листоп. 2010 р.

II. Нормативно-правові акти України

7. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
10. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142.
11. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24 берез. 2021 р. № 119/2021.

12.Про затвердження Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 лип. 2025 р. № 708-р.

III. Монографії, підручники, коментарі та статті

- 13.Аленін Ю. П., Аркуша Л. І., Волошина В. К. Кримінальний процес : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2020. 344 с.
- 14.Андрійчук М. Окремі аспекти впровадження міжнародних стандартів ювенальної юстиції // Право та міжнародне право. 2025. № 19. С. 35–47.
- 15.Бабешко А. О. Міжнародно-правові стандарти поводження з неповнолітніми, які потрапили у сферу дії кримінального провадження // Питання боротьби зі злочинністю. 2016. № 31. С. 88–94.
- 16.Веселов М. Ювенальна юстиція у системі забезпечення прав дітей. Al-Farabi Kazakh National University. 2019. URL: <https://bulletin-law.kaznu.kz> (дата звернення: 24.01.2026).
- 17.Дубіна О. М. Імплементация міжнародних стандартів дружнього до дитини правосуддя // Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 1. С. 224–229.
- 18.Коломієць Н. В., Ющенко М. С. Особливості проведення досудового розслідування щодо неповнолітніх // Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 4. С. 382–385. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/146.pdf (дата звернення: 24.01.2026).
- 19.Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за ред. С. В. Ківалова, С. І. Кравченка. Одеса : Фенікс, 2020. 1210 с.
- 20.Романюк В. В. Європейський вплив на становлення ювенальної юстиції в Україні // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2016. № 2 (73). С. 65–72.
- 21.Сорочан Д. А. Міжнародно-правові стандарти прав дитини та ювенальна юстиція : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15 трав. 2019 р.). Харків : ХНУВС, 2019. С. 112–115.

22.Тертишник В. М. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар. 22-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Алерта, 2025. 1140 с.

23.Pchelina O. V., Fomina T. H. Child-Friendly Justice: International Legal Guidelines and National Challenges // Law and Safety. 2025. № 4. С. 85–97. URL: <https://pb.univd.edu.ua> (дата звернення: 24.01.2026).

IV. Судова практика та статистичні дані

24.Офіційний звіт про стан правосуддя щодо неповнолітніх в Україні за 2024–2025 рр. / Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua> (дата звернення: 24.01.2026).

25.Case of Adamkiewicz v. Poland : Judgment of the European Court of Human Rights of 2 March 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> (дата звернення: 24.01.2026).